

Костельнюк М.М.

Погляди Петра Могили щодо форм державного устрою в Україні

У статті автором досліджено погляди Петра Могили щодо форм державного устрою в Україні. Розглянуто ідеї митрополита щодо характеру майбутньої державності в Україні, співвідношення духовної і світської влади та образ «ідеального» володаря.

Ключові слова: держава, демократія, українська державність, функції держави, духовна влада, світська влада, державний устрій, «ідеальний» володар.

В статье автором исследованы взгляды Петра Могили на формы государственного строя в Украине. Рассмотрены идеи митрополита о характере будущей государственности в Украине, соотношении

духовной и светской власти и образ «идеального» хозяина.

Ключевые слова: государство, демократия, украинская государственность, функции государства, духовная власть, светская власть, государственное устройство, «идеальный» хозяин.

In the article the author studied the views of Peter Mohila in the form of a political system in Ukraine. Regarded the idea of the metropolitan nature of future statehood in Ukraine, the ratio of spiritual and temporal power and the image of the "ideal" owner.

Key words: state, democracy, Ukrainian state system, functions of the state, political system, ecclesiastical power, secular power, "ideal" sovereign.

УДК [321+322] (477)(091)

Костельнюк М.М.,
старший викладач кафедри філософії
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Постановка проблеми. Українська історико-правова спадщина багата посталями відомих у світі мислителів, діячів Києво-Могилянської академії, які нерозривно пов'язані з політичною історією українського народу. Політичний процес спонукав формування і розвиток політичних ідей, які, в свою чергу, стимулювали державотворчі політичні дії в українському суспільстві.

Важко уявити собі розвиток вітчизняної державницької і правової думки без урахування спадщини діячів Києво-Могилянської академії як інтелектуального осередку освіченості української нації, їх передових ідей, освіти та науки.

Варто зазначити, що в сучасних наукових працях з історії права та держави, підручниках хоч і відчувається переорієнтація на національні історичні, культурні, політико-правові цінності, невід'ємні від цінностей європейської цивілізації, проте чимало ідей вітчизняних мислителів, які зробили істотний внесок у національне державотворення, залишаються до цього часу належним чином не осмисленими. До них належать, зокрема, ідеї такої визначної постаті, як П. Могила, доробок та спадщина якого потребують значно більшої уваги науковців. Наукове осмислення учень могилянців XVII ст. у контексті історичних обставин дає можливість усвідомити увесь процес формування української державницької і правової думки та дати об'єктивну оцінку її розвитку в XVII ст.

Метою статті є дослідження політичного аспекту діяльності П. Могили на основі більш детального розгляду ідеї митрополита щодо співвідношення духовної і світської влади та образу «ідеального» володаря.

Виклад основного матеріалу. П. Могила – один із найвідоміших церковних, культурних і громадських діячів України. Роки його діяльності названі в історії терміном «могилянська доба». Він – видатний богослов, просвітник, гуманіст,

реформатор, фундатор національно-культурного відродження України.

Життя київського митрополита П. Могили до цих пір залишається загадкою. Тяжкою та непередбаченою була доля цього визначного церковного та культурного діяча, що залишив яскравий слід в історії та культурі України. Про Могилу написано багато праць і в Україні, і за кордоном. Його діяльність, як правило, аналізується в трьох аспектах: громадсько-політичному, культурному та релігійному.

Уява про цінність індивіда, про важливість права та оснований на ньому порядку, що забезпечує свободу особистості, породжена, як відомо, гуманістичною культурою, притаманною європейській цивілізації. Невід'ємним складником цієї цивілізації стала Київська академія початку XVII ст., де разом із викладанням курсів філософії, риторики, богослов'я впроваджувались ідеї цінності людини, її право на свободу та формальну рівність, право, яке забезпечує людині гуманне ставлення до неї з боку влади, суспільства.

П. Могила особливу увагу надавав осмисленню відносин церковної та світської влади. Виходячи з тих суспільно-політичних умов, які склалися в Україні, він проголошував зверхність духовної влади. Розглядати це питання по-іншому тоді, коли Україна ще не мала своєї державності, означало визнання влади польської корони. Могила належав до тих небагатьох політичних мислителів, які передбачали можливі повороти народно-визвольної боротьби, думаючи про майбутню українську державність. Він мріяв про той час, коли згідно з помислами Платона правити будуть освічені і мудрі царі-філософи, прагнучи підняти самосвідомість українського народу в боротьбі за своє визволення.

Закон відповідно до бачення П. Могили – це дар Божий, який потрібно берегти, а тому всі

закони мислитель поділяв на природні, людські та божественні. Людські закони, де мають утілюватися приписи природних законів, обов'язкові для всіх, зокрема, і для правителя. Ідеальним правителем П. Могила вважав православного, що одержує владу від Бога та відповідальний перед ним. Правитель повинен бути носієм політичних і морально-духовних функцій, уособлювати чесність, правдивість, справедливість, піклуватися про благо підданих. Розвиваючи платонівську концепцію «філософа на троні», П. Могила мріяв про той час, «егда или философи царствовать будут, или царие философствовать», сила яких ґрунтуватиметься не на насильстві, а на розумі, освіченості, законі [1, с. 89].

Київський митрополит був одним із перших українських мислителів, які, «послугуючись здобутками світової культури, почали розробляти й вивчати поняття совісті» [2, с. 231]. Саме як «природний закон» совість спрямовує душу до добра, противиться злій волі людини, радить людині, що вона повинна чинити й що не повинна, засуджує її, якщо вона робить щось погане. Толерантність і свободу совісті П. Могила обстоював упродовж всього свого життя. Поняття совісті в тогочасній свідомості й моральних ученнях гуманістів було пов'язане з емансипацією індивіда, збагаченням його духовного світу. У цьому процесі використовувалися й ідеї раннього християнства. П. Могила звертав пильну увагу на проблему совісті у контексті процесів людського самопізнання. «Адже вона нагадує людині про те, що відповідає їй природі як певної особистості, і як треба поводитися, тобто про те, що повинно бути. Вчення про совість – це наука про належне, тобто про обов'язковість, про те, що повинно бути відповідно до даного Богом природного закону, який за часів Могили сприймався як такий, що належить внутрішньому Я особистості й роду людському загалом» [2, с. 232].

П. Могила розглядає совість як актуалізацію природного закону, як щабель самопізнання, необхідний для очищення душі та її спасіння. Вона є немовби осередком, що поєднує сенс життя людини, її моральність та раціональність. Водночас совість – це сторож, що охороняє людину від збочень на шляху піднесення до Бога.

Опираючись на ідеї важливості втілення гуманістичних та демократичних принципів християнства (рівність перед Богом, справедливість, свобода, братерство), П. Могила у своїх численних філософсько-полемічних творах намагався вирішити проблеми співвідношення релігії і світського життя, влади духовної і світської, їхнього впливу на суспільну свідомість. Людина у християнському світі вже не залишена сам-на-сам із силами природи, вона відчуває опіку Бога-Отця і Бога-Сина і завжди може розраховувати на Божу любов, ласку, розуміння. Таке відчуття зумовлювало духовну

працю над собою. Людина відчувала себе особистістю, яка повинна духовно зростати, вдосконалювати свій духовний світ і розум як Божий дар, примножувати добрі справи на славу Бога. Піднімаючи закон і право як головні засади громадянського життя, Могила виношував ідею політичної самодостатності держави, яка повинна реалізуватися в такій українській державі, яка б не підлягала ні католицькій Речі Посполитій, ні навіть православної Московії. Наприклад, в «Євангелії учительному (з благословення Петра Могили)» митрополит відображає властиве українській правосвідомості того часу визнання пріоритету прав і вольностей перед особистою волею володаря та його урядовців: «Кролевская власност ест розказувати ведлуг Бога и ведлуг прав. Сенаторская повинност ест стеречи прав и волностей. А инших преложонных сполучне з ними» [3, с. 127].

Згідно з концепцією П. Могили, володар підпорядковується громадянським законам за своєю власною волею. Без дотримання законів, правочинності і справедливості неможливо забезпечити спільне благо, охоронцем і гарантом якого є держава. Тому верховна влада повинна діяти і говорити від імені права й згідно з ним.

На думку Могили, держава як певна установа дається людям Богом, вона встановлюється через волю людей, голос народу – це голос Божий. Кожна людина від природи і від Бога має право на життя, на свободу та її захист, але якусь частину цих прав вона відчужує від себе й передає носіям державної влади. Держава внаслідок цього стає виразником волі та інтересів усіх, тобто суб'єкт державної волі розширюється, це особиста воля не лише володаря, а й тих громадян, які йому цю волю передали. І тому всі дії володаря повинні спрямовуватися на реалізацію загальногромадянських інтересів, спільної користі, а не лише власних або якогось окремого клану чи стану [3, с. 110]. Держава стоїть над усіма станами та окремими громадянами і водночас відображає волю та інтерес кожного. Саме завдяки цьому вона й спрямовується на досягнення загального блага. Погляди П. Могили стверджують ідею сильної державної влади. У сфері політики, права, освіти, забезпечення добробуту громадян влада державного господаря повинна бути найвищою, вона може лише радитись і співпрацювати щодо цього із церквою. Дійсно, мислитель приділяв значну увагу проблемі співвідношення царської та церковної влади.

У реальному політичному житті середньовічної Європи ця проблема розв'язувалася по-різному. На Заході, у країнах католицької орієнтації простежується тенденція до папоцентризму, що ґрунтувався на визнанні зверхності церковної влади, а у Візантії та деяких інших країнах православного світу – до цезарепалізму, у якому на чільне місце висувалася влада царів, світських володарів.

П. Могила не був прихильником ні першої, ні другої тенденції. У період формування національних держав, а Україна якраз перебувала у такому становищі, протистояння станів і посилення абсолютизму в країнах Заходу, ідея сильної державної влади набуває загальноєвропейського значення. Для України, оточеної з усіх боків великими державами, ідея сильної власної влади була особливо актуальною. Але її обстоювання не означало, що Могила розвивав тенденції візантійського цезарепапизму. У справах духовних, та й не тільки в них, він визнавав зверхність влади церкви над владою держави й вважав її з багатьох поглядів важливішою для людини інституцією, що, у свою чергу, зближувало його з західною традицією. Це зближення, а, відповідно, й розбіжності з державно-політичними ідеями та практикою московських царів, ставало дедалі глибшим. Адже через Польщу Україна уже частково була втягнута в систему європейського типу права, судочинства, міського самоврядування.

Митрополит П. Могила, думаючи про прийдешню державну владу, мав на увазі монархічну владу, хоча й обмежену певними дорадчими, судовими й виконавчими установами, а не республіканський устрій чи козацьку республіку як особливу форму державності. Хоча про козацький народ писали й говорили, однак суспільна свідомість європейців козацької республіки не сприймала [1, с. 129]. Усвідомлення козацької республіки як особливої форми державності прийшло трохи пізніше, разом із перемогами Богдана Хмельницького та організацією державного життя на територіях, контрольованих українським військом, з використанням тих адміністративних структур, які вже склалися в козацькому середовищі, хоча й воно не було завершеним.

Не оминув П. Могила проблему співвідношення духовної і світської влади, керуючись, перш за все, політичними інтересами України. Він вказував на недопустимість втручання держави у справи церкви, наголошуючи при тому, що правитель одержує владу безпосередньо від Бога і звітує про свої вчинки тільки перед ним, а церква має бути радником правителя. Цю ідею П. Могила чітко сформулював 1637 року в передмові до «Євангеліє учительного». «Стан цесарсїй и королевскїй, – писав він, – ест досит поважный, але над оного есть поважнїйшїй стан священнической, бо цесаром, кролем і всім потентатом того світа влада от Бога всемогущого ест дана над маетностями, грунтами землі, и над тілом людским, а священници владнут душею людскою... як теды душа ест зацнейшая над тіло, так стан священнической палму годности всім станов потентатов того света поривает... годности священническая над станами наизацнейшими того света продкует» [4, с. 54]. За часів Речі Посполитої ця концепція об'єктивно

працювала проти не лише польського короля, а й католицької церкви, влада якої для православного населення України була чужою.

Про погляди П. Могили на форму державного устрою, якому він надавав перевагу, не можна зробити однозначного висновку. Ні до аристократично-олігархічного, ні до республікансько-демократичного правління він не схилився. Святитель Петро не поділяв думки щодо легітимізації козацької християнської республіки. Хоч до цього висновку з середини XVII сторіччя вже починають приходити інші мислителі, спочатку Юрій Немирич, потім і Пилип Орлик та інші українські державотворці.

Водночас переважна частина українців, попри всі повстання, збройну боротьбу козацтва, за часів П. Могили, також домагалася тільки збереження й збільшення старожитніх прав і вольностей, а не відокремлення від Речі Посполитої й утворення окремої незалежної держави. Усвідомлення козацької республіки як особливої форми державності з'явилося пізніше разом із перемогами Богдана Хмельницького та організацією державного життя на територіях, контрольованих українським військом, із використанням тих адміністративних структур, які вже склалися в козацькому середовищі. Хоч в останні роки життя навіть Б. Хмельницький схилився до впровадження в Україні спадкової монархії, яка краще вписувалася в політичний контекст Європи, забезпечувала стабільність державної влади, могла бути сильною, підносячись над протиборством протилежних суспільних сил, і менш залежною від усіх випадковостей під час виборів гетьмана. Ймовірно, що і Святитель П. Могила, думаючи про прийдешню державу в Україні й вивисуючи закон і право як головну засаду громадянського життя, виношував ідею політичної самодостатності Русі, що мала реалізуватися в такій українській державі, яка б не підлягала ні католицькій Речі Посполитій, ні навіть православної Московії [2, с. 147]. Бо попри близькість віри сусідніх народів, П. Могила не міг не бачити, що державний устрій, наприклад, у Московії є деспотичним, а її політика щодо інших народів – загарбницькою та підступною і нерідко здійснювалася під прикриттям поширення і захисту істинної православної віри. Русь знала і Андрія Боголюбського, який сплюндрував Київ, і Івана III, котрий підкуповував татарських ханів, зокрема Менглі-Гірея, щоб вони чинили напади на українські землі і спонукали в такий спосіб їх людяність до піддання православному московському цареві. Мабуть, коли б П. Могила був живий, то навряд чи поблагословив він і Переяславський акт, бо як мудрий політик, мислитель і дипломат передбачив би, що це є засобом ошукування. Тому на відміну від свого наставника і попередника Іова Борецького, а також від наступника й одного з виконавців свого заповіту – Інокентія Гізеля, він ніколи не просився під

високу руку московських володарів, а орієнтувався на власну українську державність.

Висновок. Таким чином, діяльність П. Могили – епоха українського Відродження, що супроводжувалася ідеями вільної людини, закликами до збереження людського життя, обстоюванням гідності людської особистості, ствердженням принципів рівності, братства, справедливості, а головне становленням ідей прав людини. І хоча розуміння цих принципів мало теологічне забарвлення, бо наголошувалась, наприклад, про рівність усіх перед Богом-Творцем, Спасителем, Опікуном, однак все це сприяло розвитку ідей рівності та прав людини у цьогосвітньому житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія вчень про державу і право. – Харків : Право, 2008 – 240 с.
2. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України / В.М. Нічик. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.
3. Ямчук П.М. Християнський консерватизм: дух, епоха, людина : [монографія] / П.М. Ямчук. – Одеса : ОІВС, 2001. – 320 с.
4. Филипович Л.О. «Учительне Євангеліє» Петра Могили – крок до відродження православ'я / Л.О. Филипович // Петро Могила і сучасність : зб. допов. і повідомлень міжнар. конф. до 400-річчя від дня народження (м. Київ, 14–16 березня 1996 р.) / відп. ред. П.Л. Яроцький. – К. : Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії НАН України, 1996. – С. 54.
5. Білодід О. Загадка Петра Могили / О. Білодід // Київська Старовина. – 1993. – № 3. – С. 5–39.
6. Жуковський А.П. Могила й питання єдності церков / А.П. Жуковський. – К. : Мистецтво, 1997. – 429 с.
7. Костомаров М. Київський митрополит Петро Могила / М. Костомаров // Хроніка 2000. – 2004. – Вип. 60. – С. 10–49.
8. Матковська І.Я. Петро Могила в духовній історії України / І.Я. Матковська, В.В. Козачинська, В.М. Нічик // Український історичний журнал. – № 5. – 2000. – С. 32–38.